فصلنامه علمي اقتصاد و بانكداري اسلامي، شماره پنجاه و ششم، پاييز ۱۴۰۵- صفحات ۲۶-۷

تحلیل موضوعی پژوهش‌های حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی: تحلیل کتابسنجی

نوع مقاله: پژوهشی

صالح رحیمی[۱]
فرامرز سهیلی[۲]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۶/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۲۲

چکیده

هدف تحلیل موضوعي پژوهش‌هاي حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی در پایگاه استنادی پایش علم و فناوری جهان اسلام(ISC) بین سال‌های (۱۴۰۲-۱۳۷۸) و شناسایی زیرحوزه‌ها و ابعاد مهم مفهوم اقتصاد و بانکداری اسلامی است. این پژوهش با بهره‌گیری از فنون کتاب‌سنجی و تحلیل هم‌رخدادی واژگان انجام‌شده‌است. تعداد ۹۲۳ مدرک از پایگاه(ISC) استخراج گردید تا روند پژوهش‌های مرتبط با اقتصاد و بانکداری اسلامی را شناسایی‌کند. تحلیل خوشه‌ای و نمودار راهبردی برای ترسیم ساختار مفهومی پژوهش‌ها و شناسایی زیرحوزه‌ها و روابط بین آن‌ها در این حوزه به‌کار گرفته شده‌است. یافته‌ها نشان‌دهنده یازده خوشه: الگوی پیشرفت اسلامی(۱)، تأمین مالی اسلامی(۲)، بانکداری بدون ربا(۳)، فقه معاملات بانکی(٤)، توسعه و اقتصاد دیجیتال(٥)، اقتصاد اسلامی و نظریه‌پردازی(٦)، عدالت اقتصادی و توزیع ثروت(۷)، نظام مالی و حکمرانی اقتصادی(۸)، بحران مالی و بانکداری اسلامی(۹)، سیاست پولی و کنترل تورم(۱۰)، عقود مشارکتی در بانکداری(۱۱)، در این حوزه است. با تحلیل محتوای مقالات، موضوعات نوظهور در حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی شناسایی شدند. نتایج این پژوهش می‌تواند به توصیف فهم جامعی از حوزه‌های پژوهش کنونی کمک نماید و دستورالعمل‌هایی را برای پژوهشگران به منظور شروع پژوهش‌های جدید در حوزه‌های نوظهوری که این پژوهش معرفی کرده است، ارائه دهد.

واژه‌های کلیدی: بانکداری اسلامی، اقتصاد اسلامی، تأمین مالی اسلامی، بانکداری بدون ربا، پایگاه آی‌اس‌سی
طبقه‌بندیJEL : C-C01-C8-C81

۱ دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش شناسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)
s.rahimi@razi.ac.ir
۲ دانشیار گروه علم اطلاعات و دانش شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
f_soheili@pnu.ac.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

مقدمه

در چند دهه اخیر، تلاش در جهت کشف قابلیت‌هاي دین‌اسلام در عرصه‌هاي گوناگون از جمله اقتصاد و استخراج و تبیین شفاف معرفت اقتصاد اسلامي، اهمیت ویژه‌اي یافته است (سبحانی و بشارتی، ۱۳۹۷). اقتصاد اسلامی به مثابه یک نظام اقتصادی با مباحث علمی شهید صدر رونق گرفت (عاقلی، ۱۴۰۲)،

امروزه، حجم دارایی‌های تحت مدیریت این نظام از ۱.۷ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۶ به ۴ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۲ رسید و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۲۶ به ۶ تریلیون دلار برسد (ای‌وای[1]، ۲۰۱۶؛ آی‌سی‌دی[2]، ۲۰۲۲). این رشد تنها محدود به کشورهای اسلامی نیست؛ امروزه بیش از ۶۰ کشور جهان، از جمله اقتصادهای پیشرفته مانند آلمان و بریتانیا، از ابزارهای مالی اسلامی استفاده می‌کنند (آی‌سی‌دی، ۲۰۲۲).

اقتصاد اسلامی بر پایه اصولی مانند ممنوعیت ربا (بهره)، اشتراک در سود و زیان (مضاربه و مشارکت)، اجتناب از سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های غیراخلاقی (مانند قمار) و اولویت‌دهی به سرمایه‌گذاری در دارایی‌های ملموس استوار است. این نظام، ریسک‌پذیری غیرمنطقی (غرر) را ناسازگار با شریعت می‌داند و بر عدالت توزیعی و کاهش نابرابری‌ها تأکید دارد (غلام الله[3] و همکاران، ۲۰۲۱). به عنوان مثال، بانک‌های اسلامی به جای وام‌های مبتنی بر بهره، از قراردادهای مشارکتی مانند مشارکت استفاده می‌کنند که در آن سود و زیان میان بانک و مشتری تقسیم می‌شود.

بانکداری اسلامی نخستین بار در دهه ۱۹۶۰ در مصر شکل گرفت و پس از بحران مالی ۲۰۰۸ گسترش یافت. جالب آنکه در این بحران، بانک‌های اسلامی با رشد ۱۵ تا ۲۰ درصدی، عملکردی پایدارتر از بانک‌های متعارف نشان دادند (حسن و دریدی[4]، ۲۰۱۰). مطالعاتی مانند تحقیق بک[5] و همکاران (۲۰۱۳) دلیل این ثبات را ساختار مبتنی بر دارایی‌های واقعی و اجتناب از ابزارهای سفته‌بازانه می‌دانند. با این حال، چالش‌هایی نظیر محدودیت‌های نقدینگی و پیچیدگی مدیریت ریسک همچنان وجود دارد (چیهک و هسه[6]، ۲۰۱۰ نقل در سلیم و همکاران، ۲۰۲۵).

ابزارهای مالی اسلامی مانند صکوک (اوراق مبتنی بر دارایی‌های فیزیکی) و صندوق‌های سرمایه‌گذاری اسلامی، جایگزین‌هایی سازگار با شریعت برای ابزارهای متعارف هستند. به عنوان نمونه، صکوک در اروپا نخستین بار در سال ۲۰۰۴ توسط ایالت ساکسونی-آنهالت آلمان[7] منتشر شد و امروزه به‌طور گسترده در بازارهای جهانی استفاده می‌شود (ارنست و یانگ[8]، ۲۰۱۳ نقل در آختیاموا[9] و همکاران، ۲۰۱۵). از سوی دیگر، توسعه آموزش نقش

1 EY
2 ICD
3 Ghlamallah
4 Hasan and Dridi
5 Beck
6 ˇCih´ak & Hesse
7 Saxony-Anhalt State (Germany)
8 Ernst and Young
9 Akhtyamova

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

کلیدی در رشد این صنعت داشته است؛ تا سال ۲۰۱۳ بیش از ۵۳۳ مؤسسه آموزشی در جهان دوره‌های تخصصی اقتصاد و مالی اسلامی ارائه می‌دهند (بلبس[1] و همکاران، ۲۰۱۵).

بانکداری اسلامی نه تنها به دنبال سودآوری، بلکه در پی تحقق اهداف اخلاقی مانند کاهش فقر و توزیع عادلانه ثروت است. بحران ۲۰۰۸ نشان داد که جدایی نظام مالی متعارف از اقتصاد واقعی چگونه به بی‌ثباتی می‌انجامد، در حالی که مدل اسلامی با پیوند سرمایه‌گذاری‌ها با فعالیت‌های مولد، از وقوع چنین بحران‌هایی جلوگیری می‌کند (آسوتای[2]، ۲۰۰۷). اقتصاد و بانکداری اسلامی با ترکیب اصول اخلاقی و کارایی عملی، به‌عنوان الگویی جذاب برای کشورهای در حال توسعه و توسعه‌یافته مطرح شده است. اگرچه چالش‌هایی مانند استانداردسازی ابزارها و بهبود نقدینگی وجود دارد، اما گسترش آموزش، نوآوری در محصولات (مانند ابزارهای مشتقه اسلامی)، و همکاری‌های بین‌المللی، آینده‌ای امیدوارکننده را برای این نظام ترسیم می‌کند.

اقتصاد و بانکداری اسلامی به عنوان چارچوبی پژوهشی مورد توجه دانشگاهیان و متخصصان قرار گرفته است. با وجود افزایش چشمگیر مطالعات در این حوزه، درک جامعی از سیر تکاملی پژوهش‌ها و تمرکزهای موضوعی به صورت نظام‌مند و کمی مغفول مانده است. این پژوهش با بهره‌گیری از روش کتابسنجی و تحلیل داده‌های پایگاه آی‌اس‌سی، در پی ترسیم نقشه دانش این حوزه و شناسایی خوشه‌های موضوعی اصلی است. نتایج این مطالعه نه تنها شکاف‌های پژوهشی را آشکار می‌کند، بلکه با ارائه دورنمایی از تحولات آینده، به سیاستگذاران، پژوهشگران و نهادهای مالی در جهت‌دهی به مطالعات آتی و پاسخگویی به چالش‌های عملی این حوزه یاری می‌رساند.. به این منظور پژوهش در نظر دارد به پرسش هاي زير پاسخ دهد.

۱. توزيع فراواني مفاهيم پراستفاده حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی توسط پژوهشگران ايراني چگونه است؟

۲. ساختار مفهومي پژوهش‌هاي حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی در ايران بر اساس تحليل خوشه‌اي چگونه است؟

۳. ساختار پژوهش‌هاي حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی در ايران بر اساس نمودار راهبردي چگونه است؟

پیشینه پژوهش

تحلیل هم‌واژگانی[3] در بسیاری از حوزه‌ها از قبیل: مهندسی دانش (لیو و لیو[4]، ۲۰۱۹)، سواد اطلاعاتی (لی[5] و همکاران، ۲۰۲۱)، سواد مالی (شوله‌پور[6] و همکاران، ۲۰۲۳)، سواد دیجیتال (پارک[7] و همکاران، ۲۰۲۱)، سردردهای ضربان‌دار (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۹)، مطالعات آموزش عالی ایران (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۰)، سواد (رحیمی و همکاران،

1 Belabes
2 Asutay
3 Co-word analysis
4 Liu & Liu
5 Li
6 Shollapur
7 Park

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

۱۴۰۳)، تصمیم‌گیری (رحیمی و همکاران، ۱۴۰۳) و اقتصاد مقاومتی (رحیمی و سهیلی، ۱٤۰٤)، کارآفريني (احمدي و حسين پور، ۱٤۰٤) ، به‌کاررفته است.

مطالعات متعددی در سالهای اخیر با استفاده از روشهای علم‌سنجی و کتابسنجی به بررسی روندهای پژوهشی در حوزه‌های اقتصاد اسلامی، بانکداری اسلامی و تأمین مالی اسلامی پرداخته‌اند. نوبخت (۱۳۹۹) در پژوهشی علم‌سنجی نشان داد که دانشگاه امام صادق، حوزه علمیه قم و دانشگاه علامه طباطبایی بیشترین سهم را در تولید رساله‌های اقتصاد اسلامی در ایران داشته‌اند. موضوعات غالب این پژوهش‌ها شامل فقه مالی اسلامی، نظام اقتصادی اسلام و حقوق مالی اسلامی بودند، و نسبت به مباحث فنی مانند حسابداری اسلامی کم‌توجهی مشهود است. در سطح وسیع‌تر، تحلیل‌های علم‌سنجی نیز رشد چشمگیر تحقیقات در این حوزه را تأیید می‌کنند. عاقلی و همکاران (۱۴۰۳) با بررسی روند تولیدات علمی از ۱۹۸۵ تا ۲۰۲۵، اوج انتشار مقالات را در سال ۲۰۲۱ شناسایی کردند و موضوعات غالب را بانکداری اسلامی، سودآوری اسلامی و توسعه پایدار برشمردند. داسریل[1] و همکاران (۲۰۲۴) نیز با تحلیل پایگاه اسکوپوس، کلیدواژه‌های کمونیسم، مسیحیت و اقتصاد اخلاقی را به‌عنوان مفاهیم پرتکرار در مقالات اقتصاد و بانکداری اسلامی معرفی کردند.

مطالعات منطقه‌ای نیز حاکی از تمرکز موضوعی متفاوت است. مریم[2] و همکاران (۲۰۲۳) در بررسی پژوهش‌های اندونزی و مالزی، محوریت بانکداری اسلامی و غفلت از موضوعات نوینی مانند «فناوری مالی شریعت» و «اقتصاد شریعت» را نشان دادند. از سوی دیگر، هندوکو[3] (۲۰۲۰) به رشد سریع پژوهش‌های اندونزیایی با محوریت مفاهیمی مانند گردشگری حلال و تأمین مالی خرد اسلامی[4] اشاره کرده است.

در حوزه تأمین مالی اسلامی، کومارا و نوگراها[5] (۲۰۲۴) تأکید کردند که تقاضا برای محصولات منطبق بر شریعت و توسعه نهادهای تأمین مالی اسلامی، این حوزه را به بخشی پویا در بازارهای جهانی تبدیل کرده است. بایونی و روحمانا[6] (۲۰۲۰) نیز با ترسیم نقشه علمی فناوری مالی در بازار سرمایه اسلامی، سه محور کلیدی «فناوری»، «اسلامی» و «بازار سرمایه» را شناسایی کردند.

مطالعات مرتبط با پایداری و اخلاق در اقتصاد اسلامی نیز در حال گسترش است. لادا[7] و همکاران (۲۰۲۳) ادغام اقتصاد اسلامی و پایداری را به‌عنوان یک حوزه پژوهشی نوظهور معرفی کردند، درحالیکه احمد[8] و همکاران (۲۰۲۴) در تحلیل گزارش‌های پایداری بانک‌های اسلامی[9]، خوشه‌هایی مانند «حاکمیت شرکتی» و «ریسک» را برجسته ساختند. میراژ و

1 Dasril
2 Maryam
3 Handoko
4 Islamic microfinance
5 Kumara & Nugraha
6 Bayuny & Rohmana
7 Lada
8 Ahmed
9 Sustainability reporting in Islamic banks

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

اولو[1](۲۰۲۴) نیز تأمین مالی اجتماعی اسلامی[2] و پیوند آن با اخلاق و مسئولیت اجتماعی را از یافته‌های کلیدی خود دانستند.

در حوزه آموزش، واحیودی[3] (۲۰۲۳) با شناسایی کمبود پژوهش‌ها در آموزش مالی اسلامی، بر ضرورت توجه به مفاهیمی مانند آموزش زکات و وقف در تحقیقات آتی تأکید کرد. از سوی دیگر، آپریانتورو[4] و همکاران (۲۰۲۵) با بررسی مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی، رشد چشمگیر همکاری‌های بین‌المللی و تأثیرگذاری این پژوهش‌ها بر شکل‌دهی نظام مالی اخلاق‌محور را نشان دادند.

وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیشین، تمرکز آن بر پایگاه استنادی علوم جهان اسلام در یک بازه زمانی ۲۵ ساله و به‌کارگیری تحلیل‌های هم‌رخدادی و خوشه‌بندی برای ترسیم ساختار مفهومی دانش بومی است. برخلاف پژوهش‌های گذشته که عمدتاً به تحلیل در پایگاه‌های جهانی مانند اسکوپوس یا بررسی محدود رساله‌های دانشگاهی پرداخته و اغلب بر غلبه رویکردهای فقهی و حقوقی تأکید داشته‌اند، این پژوهش با شناسایی یازده خوشه به‌طور مستقیم به خلاء پژوهشی شناسایی‌شده مبنی بر غفلت از ابعاد فنی، فناورانه و کاربردی در متون داخلی پاسخ می‌دهد. این مطالعه با عبور از توصیف صرف روندها و با ترسیم نمودار راهبردی، شکاف موجود در فقدان چارچوب‌های یکپارچه را پر کرده و با آشکارسازی پیوند میان مفاهیم سنتی و موضوعات نوظهور، نقشه راه دقیقی را نسبت به پژوهش‌های قبلی برای سیاست‌گذاری‌های آتی ارائه می‌کند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با استفاده از تحلیل کتابسنجی انجام شده است. با استفاده از نرم‌افزارهای وس ویور[5]، یوسی‌آی‌نت[6] و بایب‌اکسل[7] داده‌های پژوهش پردازش شدند. داده‌های این پژوهش از پایگاه استنادی پایش علم و فناوری جهان اسلام(ISC) و با استفاده از کلیدواژهای بانکداری اسلامی، بانکداری بدون ربا، بانکداری مقاومتی، اقتصاد اسلامي، تأمین مالي اسلامي، بانکداري غیرربوي و مضاربه استخراج گردید.

در این پژوهش فایل‌های متنی ساده استخراج شده از پایگاه استنادی علوم جهان اسلام به نرم‌افزار بیب اکسل فراخوانی شد، با استفاده از این نرم‌افزار و فنون پردازش زبان طبیعی آن، اصطلاحات کلیدی (اسم‌ها یا عبارات اسمی) استخراج گردید. سپس آستانه برش اصطلاحات بر روی عدد ٤ تعریف شد، یعنی حداقل تعداد دفعاتی که یک اصطلاح باید در نمونه ذکر شود تا در نقشه کتاب‌سنجی نمایش داده شود. زیرا این مقدار به‌عنوان عددی مطلوب برای حذف مؤثر اصطلاحات اشتباه یا بی‌اهمیت توصیه شده است.بعد از انجام این کار و طی یکسری مراحل و دستورهای مختلف در نرم افزار، ماتریسی متقارن ایجاد گردید. سپس این ماتریس به ماتریس همبستگی تبدیل شد. بعد، این ماتریس با استفاده از نرم‌افزار وس‌ویور

1 Mi'raj & Ulev
2 Islamic social finance
3 Wahyudi
4 Apriantoro
5 VOSviewer
6 Ucinet
7 Bibexcel

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

فراخوانی شد. این نرم افزار قدرت ارتباط بین اصطلاحات باقی‌مانده که با آستانه تعیین‌شده مطابقت دارند را اندازه‌گیری می‌کند. قدرت ارتباط بین دو اصطلاح، معیاری از شباهت اصطلاحات است که نشان می‌دهد این دو اصطلاح تا چه اندازه با هم در مقایسه با سایر اصطلاحات در نمونه رکوردها هم‌زمان ظاهر می‌شوند (ون اک و والتمن[1]، ۲۰۱۰، ۲۰۰۹).

داده‌های استخراج شده طی ۲۵ سال گذشته از ۱۳۷۸ تا ۱۴۰۲ شامل ۹۲۳ مدرک بود. در این مدارک تعداد ٤١٦٦ کلیدواژه توسط نویسندگان استفاده شده است. پس از استخراج کلیدواژه‌ها، یکدست‌سازی و استانداردسازی مفاهیم صورت گرفت. بعد از استانداردسازی کلیدواژه‌ها تعداد ۲۲۵۳ واژه یونیک باقی ماند. با انتخاب نقطه برش، ماتریس ۱٦۷ در ۱٦۷ ایجاد گردید. ارزش سلول‌های مورب ماتریس برابر صفر در نظر گرفته شد. برای ترسیم نقشه از روش تحلیل خوشه‌ای با روش کی‌مینز[2] در نرم افزار وس ویور استفاده گردید.

یافته‌های پژوهش

نتایج حاصل از تحلیل داده‌ای مرتبط با اقتصاد و بانکداری اسلامی نشان می‌دهد که در مجموع ۹۲۳ مدرک در این حوزه، منتشر شده است و اولین مقاله[3] نمایه شده در این حوزه در سال ۱۳۷۸ چاپ شده است. تعداد مفاهیم و کلیدواژه‌های منحصربه‌فرد در این پژوهش، معادل ۲۲۵۳ واژه بود.

توزیع فراوانی مفاهیم حوزه بانکداری اسلامی بر اساس میزان هم‌رخدادی واژگان

توزیع فراوانی مفاهیم پراستفاده در دوره موردبررسی در جدول۱، نمایش داده شده است.

جدول۱: بیست مفهوم پراستفاده حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی به ترتیب فراوانی

رتبه	مفهوم	فراوانی	رتبه	مفهوم	فراوانی
۱	اقتصاد اسلامي	١٦٠	١١	تامين مالي اسلامي	٢١
۲	بانكداري اسلامي	١٢٥	١٢	رشد اقتصادي	١٨
۳	بانكداري بدون‌ربا	٦٥	١٣	عدالت	١٨
٤	اقتصاد مقاومتي	٥٦	١٤	اسلام	١٧
٥	ايران	٤٥	١٥	صكوك	١٧
٦	تامين مالي	٢٧	١٦	بانك	١٧
٧	مضاربه	٢٧	١٧	ريسك	١٧
٨	ربا	٢٤	١٨	داده‌هاي پانل	١٥
۹	روش‌شناسي	٢٢	١٩	عدالت اقتصادي	١٥
۱۰	اقتصاد	٢٢	٢٠	علم اقتصاد اسلامي	١٤

منبع: یافته‌های پژوهش

از تعداد ۹۲۳ سند مورد بررسی، ٤١٦٦ کلیدواژه شناسایی شدند. پس از تحلیل و یکدست‌سازی مفاهیم تعداد ۲۲۵۳ کلیدواژه منحصربه‌فرد باقی ماند، مفاهیمی که فراوانی آن

1 Van Eck & Waltman

2 K-means

۳ حائری یزدی، محمد حسن (۱۳۷۸). تأثیر وقف بر اقتصاد اسلامی. *مشکوة*، ۶۲-۶۵، ۲۷۹ -۲۵۵.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

١٤ و بیشتر است در جدول١، نمایش داده شده است. مفاهیم اقتصاد اسلامي، بانکداری اسلامی و بانکداري بدون‌ربا به ترتیب با فراوانی ١٦٠، ١٢٥ و ٦٥ در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفتند. کلیدواژه اقتصاد اسلامي با بسامد ١٦٠ دارای بالاترین فراوانی است و این نشان‌دهنده آن است که این کلیدواژه مفهوم محوری در متون حوزه پژوهشی است. بسامد مفهوم اقتصاد اسلامي ناشی از توجه پژوهشگران به این مقوله در جامعه است. علاوه بر مفاهیم پرتکرار که در بالا ذکر شد، جدول٢، نمایانگر زوج‌های هم‌رخدادی پرتکرار در بازه زمانی مورد بررسی است.

جدول٢، مفاهیمی که بالاترین هم‌رخدادی را با هم دارند، نشان می‌دهد. این مفاهیم به صورت همزمان در دو مدرک نمایان بوده‌اند، کلماتی مانند:

جدول٢: زوج‌های پرتکرار کلیدواژه‌های اقتصاد و بانکداری اسلامی به ترتیب فراوانی طی دوره مورد بررسی

رتبه	هم‌رخدادی		فراوانی	رتبه	هم‌رخدادی		فراوانی
١	روش‌شناسي	اقتصاد اسلامي	١۴	١١	اقتصاد مقاومتي	اقتصاد اسلامي	۶
٢	بانكداري متعارف	بانكداري اسلامي	١٠	١٢	عقود اسلامي	بانكداري بدون‌ربا	۶
٣	بانكداري بدون‌ربا	بانكداري اسلامي	١٠	١٣	صكوك	ابزارهاي مالي اسلامي	۶
٤	ربا	بانكداري اسلامي	٩	١٤	ايران	اقتصاد سياسي	۶
٥	اقتصاد متعارف	اقتصاد اسلامي	٨	١٥	زكات	خمس	۶
٦	ايران	اقتصاد مقاومتي	٨	١٦	ماليات	خمس	۶
٧	ايران	اقتصاد اسلامي	٧	١٧	ريسك نقدينگي	بانكداري اسلامي	۵
٨	عقود مشاركتي	عقود مبادله‌اي	٧	١٨	عقود مشاركتي	بانكداري اسلامي	۵
٩	ريسك اعتباري	بانكداري اسلامي	٧	١٩	عدالت	اقتصاد اسلامي	۵
١٠	سيدمحمدباقر صدر	اقتصاد اسلامي	۶	٢٠	عدالت اقتصادي	اقتصاد اسلامي	۵

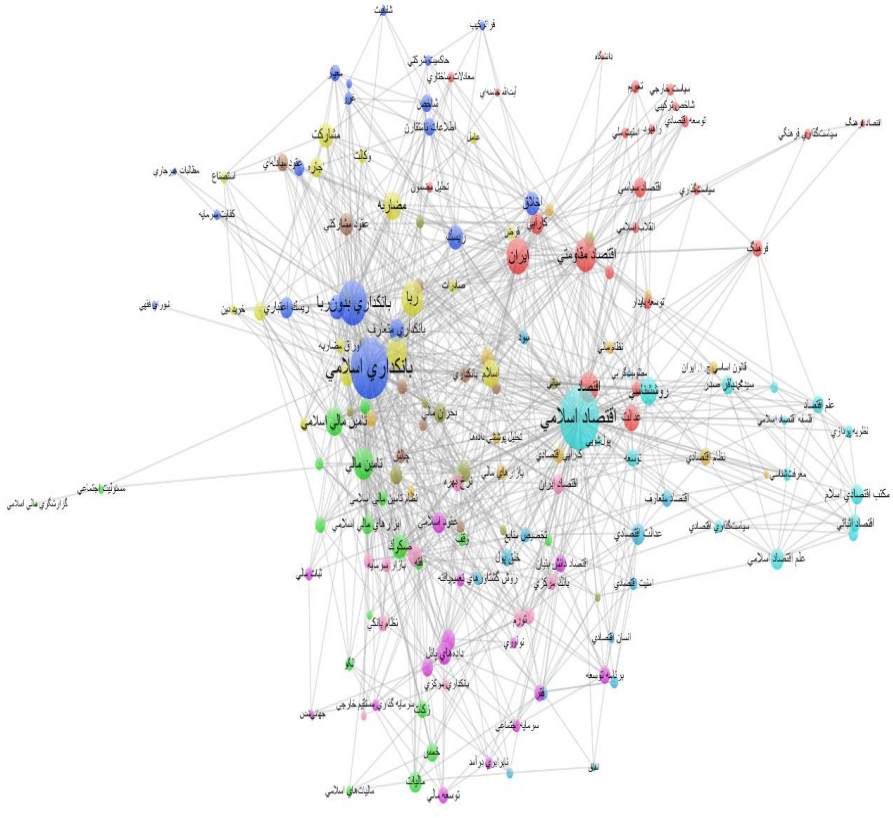
منبع: یافته‌های پژوهش

با نگاهی به جدول٢، درمی‌یابیم که زوج‌های هم‌رخدادی روش‌شناسي- اقتصاد اسلامي، بانکداري متعارف- بانکداری اسلامی و بانکداري بدون‌ربا- بانکداری اسلامی دارای بیشترین هم‌رخدادی در این بازه زمانی است. به‌طورکلی، می‌توان گفت مفاهیم بانکداری اسلامی و اقتصاد اسلامي در ترکیب با مفاهیم متعدد مورد استفاده قرار گرفته است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

خوشه‌بندی مفاهیم حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی بر اساس تحلیل خوشه‌ای

به منظور مشخص شدن تعداد خوشه‌ها از بخش تحلیل خوشه‌ای نرم‌افزار وس‌ویور استفاده شد که تصاویر آن در شکل۱، و جدول۳. نمایش داده شده است. همان‌طوری که در این تصویر مشخص است مفاهیم حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی در بازه زمانی مورد بررسی در یازده خوشه: الگوی پیشرفت اسلامی(۱)، تأمین مالی اسلامی(۲)، بانکداری بدون ربا(۳)، فقه معاملات بانکی(٤)، توسعه و اقتصاد دیجیتال(٥)، اقتصاد اسلامی و نظریه‌پردازی(٦)، عدالت اقتصادی و توزیع ثروت(۷)، نظام مالی و حکمرانی اقتصادی(۸)، بحران مالی و بانکداری اسلامی(۹)، سیاست پولی و کنترل تورم(۱۰)، عقود مشارکتی در بانکداری(۱۱)، قرار می‌گیرند.



شکل ۱: نقشه هم‌واژگانی مدارک حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول۳، نام خوشه‌ها و زیرشاخه‌های مهم آن‌ها همراه با وزن هر زیرشاخه نمایش داده شده است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

جدول ۳، اسامی خوشه‌ها و زیرشاخه‌های حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی

شماره خوشه	نام خوشه	مفاهيم مهم	وزن	شماره خوشه	نام خوشه	مفاهيم مهم	وزن
۱	الگوی پیشرفت اسلامی	ايران	۱۳۸	۲	تأمین مالی اسلامی	تامين مالي	۱۰۸
		اقتصاد مقاومتي	۱۲۶			تامين مالي اسلامي	۸۸
		اقتصاد	۹۸			صكوك	٦٤
		عدالت	۷۲			ماليات	٤٦
		كارآيي	٥٦			خمس	٤٠
		اقتصاد سياسي	٤٤			ابزارهاي مالي اسلامي	۳۸
		فرهنگ	۳۰			زكات	۳٦
		الگوي اسلامي ايراني	۲٦			تامين مالي خرد	۳۰
		پيشرفت	۲۲			تامين مالي	۲۸
		امنيت	۱۸			پروژه‌اي	۲۸
		تحريم	۱۸			مهندسي مالي	۲٤
		توسعه پايدار	۱٦			فقه	۲٤
		توسعه اقتصادي	۱٦			نظام تامين مالي اسلامي	۲۲
		سياست خارجي	۱٤			وقف	۲۰
		امنيت ملي	۱٤			تبديل به اوراق بهادار	۱۸
		سياست‌گذاري	۱٤			الگو	۱٦
		سياست‌گذاري فرهنگي	۱۲			دولت اسلامي	۱٤
		انقلاب اسلامي	۱۲			ماليات‌هاي اسلامي	۱۰
		راهبرد	۸			مسئوليت اجتماعي	۱۰
		اقتصاد فرهنگ	۸			منابع مالي	٤
		آيت‌الله خامنه‌اي				گزارشگري مالي اسلامي	

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

شماره خوشه	نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن	شماره خوشه	نام خوشه	مفاهیم مهم	وزن
۳	بانکداری بدون ربا	بانكداري اسلامي	۳۸۸	۴	فقه معاملات بانکی	ربا	۱۳۰
		بانكداري بدون‌ربا	۲۱۲			بانك	۱۰۸
		ريسك	۶۸			مضاربه	۸۶
		مديريت ريسك	۶۴			اسلام	۷۸
		بانكداري متعارف	۶۲			مشاركت	۶۴
		اخلاق	۶۰			قرض‌الحسنه	۵۴
		ريسك اعتباري	۴۶			اجاره	۴۲
		اطلاعات نامتقارن	۳۶			مرابحه	۴۰
		شاخص	۳۲			عقود	۳۰
		ريسك نقدينگي	۳۰			اوراق بهادار	۲۲
		غرر	۱۸			اسلامي	۲۲
		حاكميت شركتي	۱۴			اوراق مضاربه	۲۲
		كفايت سرمايه	۱۲			وكالت	۲۰
		شفافيت	۱۰			قرض	۱۸
		نظارت	۱۰			صادرات	۱۶
		شوراي فقهي	۸			استصناع	۱۶
		مطالبات غيرجاري	۶			عامل	۱۴
						خريد دين	۱۴
۵	توسعه و اقتصاد دیجیتال	داده‌هاي پانل	۵۴	۶	اقتصاد اسلامی و نظریه‌پردازی	اقتصاد اسلامي	۴۲۰
		رشد اقتصادي	۴۸			روش‌شناسي	۸۲
		عقود اسلامي	۴۸			علم اقتصاد اسلامي	۴۶
		كشورهاي اسلامي	۳۶			مكتب اقتصادي	۴۲
		اقتصاد دانش بنيان	۳۴			اسلام	۳۸
		برنامه توسعه	۳۲			سيدمحمدباقر صدر	۳۶
		توسعه مالي	۳۰			اقتصاد اثباتي	۳۶
		فقر	۳۰			علم اقتصاد	۳۲
		ثبات مالي	۲۰			توسعه	۲۶
		فناوري اطلاعات و ارتباطات	۲۰			اقتصاد هنجاري	۲۰
		سرمايه اجتماعي	۱۸			معرفت‌شناسي	۱۸
		سرمايه گذاري مستقيم خارجي	۱۶			سياست‌گذاري اقتصادي	۱۸
		نابرابري درآمد	۱۶			نظريه‌پردازي	۱۶
		نوآوري	۱۴			آموزه‌هاي اسلامي	۱۰
		جهاني‌شدن	۸			پول‌شويي	۱۰
						فلسفه اقتصاد اسلامي	

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

شماره خوشه	نام خوشه	مفاهيم مهم	وزن	شماره خوشه	نام خوشه	مفاهيم مهم	وزن
۷	عدالت اقتصادی و توزیع ثروت	عدالت اقتصادي خلق پول اقتصاد متعارف تخصيص منابع پول سود امنيت اقتصادي حقوق مالكيت توزيع درآمد انسان اقتصادي انفاق مطلوبيت‌گرايي	٤٨ ٣٤ ٢٨ ٢٤ ٢٢ ٢٢ ٢٠ ٢٠ ١٤ ١٠ ٨ ٦	۸	نظام مالی و حکمرانی اقتصادی	دولت نظام اقتصادي اسناد خزانه اسلامي كارآيي اقتصادي بازارهاي مالي نظام مالي حيل ربا قانون اساسي ج. ا. ايران كسري بودجه اسناد خزانه اهداف نظام اقتصادي اسلام اقتصاد بخش عمومي	٤٠ ٣٤ ٣٠ ٢٨ ٢٦ ٢٠ ١٨ ١٨ ١٨ ١٦ ١٢ ٨
۹	بحران مالی و بانکداری اسلامی	بحران مالي نظام مالي اسلامي مالي اسلامي قرآن بانك اسلامي مباني سوداوري عمليات بانكي شريعت تحليل محتوا فقه اقتصادي	٤٢ ٤٢ ٤٠ ٢٤ ٢٠ ٢٠ ١٤ ١٤ ١٢ ١٠ ١٠	۱۰	سیاست پولی و کنترل تورم	سياست پولي اقتصاد ايران نرخ بهره تورم سرمايه‌گذاري نظام بانكي بازار سرمايه بانك مركزي فقه اماميه بانكداري مركزي عمليات بانكي بدون ربا	٥٤ ٤٢ ٤٢ ٣٤ ٣٤ ٣٠ ٢٦ ٢٦ ٢٦ ١٢ ١٠
شماره خوشه		**نام خوشه**		**مفاهيم مهم**			**وزن**
۱۱		عقود مشاركتی در بانکداری		عقود مشاركتي عقود مبادله‌اي بانكداري بهره چالش مشاركت‌درسودو زيان نظريه بازي‌ها اقتصاد كلان پژوهش			٥٤ ٣٢ ٣٠ ٢٦ ٢٤ ٢٤ ٢٢ ٢٠ ٢٠

منبع: یافته‌های پژوهش

با استفاده از الگوریتم خوشه‌بندی کی-مینز در نرم‌افزار وس‌ویور خوشه‌ها مشخص گردید. همان‌طوری که در شکل۱، و جدول۳، مشاهده می‌شود. خوشه اول به مفهوم «الگوی پیشرفت

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

اسلامی» اختصاص یافته است. همچنین، مفاهیمی مانند: ایران، اقتصاد مقاومتي، اقتصاد، عدالت، کارآیي، الگوي اسلامي ايراني پيشرفت، امنيت، تحريم، توسعه پايدار، توسعه اقتصادي، سياست‌گذاري فرهنگي، انقلاب اسلامي، راهبرد، اقتصاد فرهنگ و غیره در این خوشه هستند و از وزن بالایی نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

دومین خوشه به مفهوم «تأمین مالی اسلامی» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: تأمين مالي، تأمين مالي اسلامي، صكوك، ماليات، خمس، ابزارهاي مالي اسلامي، زكات، نظام تامين مالي اسلامي، وقف، ماليات‌هاي اسلامي، گزارشگري مالي اسلامي و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

خوشه سوم به مفهوم «بانکداری بدون ربا» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: بانكداري اسلامي، بانكداري بدون‌ربا، بانكداري متعارف، اخلاق، ريسك اعتباري، شاخص، غرر، حاكميت شركتي، كفايت سرمايه، شفافيت، نظارت، شوراي فقهي و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

خوشه چهارم به مفهوم «فقه معاملات بانکی» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: ربا، بانك، مضاربه، اسلام، مشاركت، قرض‌الحسنه، اجاره، مرابحه، عقود، اوراق بهادار اسلامي، استصناع، خريد دين و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

پنجمین خوشه به مفهوم «توسعه و اقتصاد دیجیتال» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: داده‌هاي پانل، رشد اقتصادي، اقتصاد دانش بنيان، توسعه مالي، فناوري اطلاعات و ارتباطات، سرمايه اجتماعي، سرمايه گذاري مستقيم خارجي، نوآوري، جهاني‌شدن و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

خوشه ششم به مفهوم «اقتصاد اسلامی و نظریه‌پردازی» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: اقتصاد اسلامي، روش‌شناسي، علم اقتصاد اسلامي، مكتب اقتصادي اسلام، سيدمحمدباقر صدر، معرفت‌شناسي، سياست‌گذاري اقتصادي، نظريه‌پردازي، آموزه‌هاي اسلامي، فلسفه اقتصاد اسلامي و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

خوشه هفتم به مفهوم «عدالت اقتصادی و توزیع ثروت» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: عدالت اقتصادي، خلق پول، اقتصاد متعارف، تخصيص منابع، سود، امنيت اقتصادي، حقوق مالكيت، توزيع درآمد، انفاق و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

هشتمین خوشه به مفهوم «نظام مالی و حکمرانی اقتصادی» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: دولت، نظام اقتصادي، اسناد خزانه اسلامي، كارآيي اقتصادي، نظام مالي، كسري بودجه، اسناد خزانه، اهداف نظام اقتصادي اسلام، اقتصاد بخش عمومي و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

نهمین خوشه به مفهوم «بحران مالی و بانکداری اسلامی» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: بحران مالي، نظام مالي اسلامي

مالي اسلامي، بانك اسلامي، سودآوري، عمليات بانكي، شريعت، فقه اقتصادي و غیره که در این خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به سایر مفاهیم برخوردارند.

دهمین خوشه به مفهوم «سیاست پولی و کنترل تورم» اختصاص یافت و مفاهیمی مانند: سياست پولي، اقتصاد ايران، نرخ بهره، تورم، سرمايه‌گذاري، نظام بانكي، بازار سرمايه، بانك

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

مركزي، عمليات بانكي بدون ربا و غيره كه در اين خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به ساير مفاهيم برخوردارند.

يازدهمين خوشه به مفهوم «عقود مشاركتی در بانكداری» اختصاص يافت و مفاهيمی مانند: عقود مشاركتي، عقود مبادله‌اي، بانكداري، بهره، مشاركت‌درسود و زيان، اقتصاد كلان و غيره كه در اين خوشه هستند، از وزن بالاتری نسبت به ساير مفاهيم برخوردارند.

ساختار مفهوم اقتصاد و بانكداری اسلامی با استفاده از نمودار راهبردي

پس از تشكيل ماتريس برای هر كدام از خوشه‌ها و فراخوانی آن در نرم‌افزار يوسی‌آی نت، نمره مركزيت و تراكم خوشه‌ها مشخص شده و نمودار راهبردی ترسيم گرديد. لازم به توضيح است كه مبدأ نمودار با توجه به ميانگين مركزيت و تراكم خوشه‌ها به ترتيب بر روی ۷/۷۷ و ۰/۵۳۶ تنظيم گرديد. نمرات مربوط به تراكم و مركزيت خوشه‌ها در جدول٤، نمايش داده‌شده است.

جدول٤: تراكم و مركزيت خوشه‌هاي حاصل از تحليل هم‌واژگاني حوزه اقتصاد و بانكداری اسلامی

شماره خوشه	نام خوشه	تراكم	مركزيت
۱	الگوی پيشرفت اسلامی	۰/۳۸٤	۸/۸۳۳
۲	تأمين مالی اسلامی	۰/٤۷٤	۹
۳	بانكداری بدون ربا	۰/۷٤۳	۱۳/۳٦۸
٤	فقه معاملات بانكی	۰/۷۷۲	۱۲/۳۵۳
٥	توسعه و اقتصاد ديجيتال	۰/٥۲٤	۷/۳۳۳
٦	اقتصاد اسلامی و نظريه‌پردازی	۱/۰۱۹	۱٤/۲٦۷
۷	عدالت اقتصادی و توزيع ثروت	۰/۲۸۲	۳/۳۸٥
۸	نظام مالی و حكمرانی اقتصادی	۰/٤۱	٤/۹۲۳
۹	بحران مالی و بانكداری اسلامی	۰/۳٤٥	۳/٤٥٥
۱۰	سياست پولی و كنترل تورم	۰/٥۲۷	۵/۲۷۳
۱۱	عقود مشاركتی در بانكداری	۰/٤۱۷	۳/۳۳۳

منبع: يافته‌های پژوهش

خوشه ٦ با مقدار ۱٤/۲٦۷ بيشترين مركزيت و با مقدار ۱/۰۱۹ بالاترين تراكم را داراست. اين بدان معناست كه ارتباط زيادی بين شبكه هم‌رخدادی مفاهيم اين خوشه وجود دارد. بيشترين مركزيت از نظر نفوذ و ارتباط با ساير موضوعات و پيونددهی در خوشه ٦ وجود دارد.

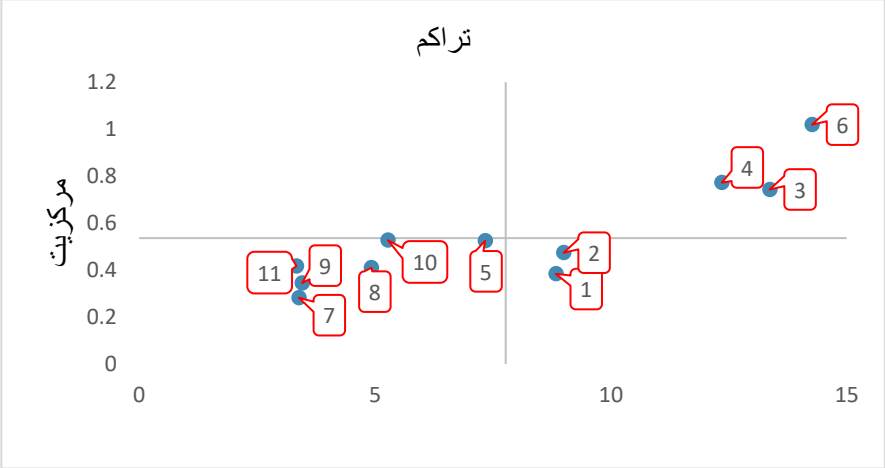
نمودار راهبردی، توصيف ارتباط درونی و همبستگی بين خوشه‌های موضوعی متفاوت است. در اين نمودار اغلب از محور افقی جهت ارائه مركزيت (ميزان همبستگی خوشه‌ها)، و از محور عمودی جهت ارائه تراكم (ميزان توان ارتباط درونی هر خوشه) استفاده می‌شود (وو[1] و همكاران، ۲۰۱۳). ملسر[2] و ديگران (۲۰۱٥) نمودار راهبردی را كوششی در جهت

1 Wu
2 Melcer

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

مصورسازی بهتر و نمایش بلوغ و انسجام خوشه‌های موضوعی در یک حوزه پژوهشی معرفی می‌نماید.

همان‌گونه که از نمودار۳، پیداست نمودار راهبردی به چهار قسمت تقسیم می‌شود که هر قسمت یک ربع از نمودار را تشکیل می‌دهد. خوشه‌هایی که در ربع اول قرار می‌گیرند منسجم بوده و در حوزه موردپژوهش مرکزیت دارند. این خوشه‌های اصلی بر بخش بزرگی از شبکه تمرکز دارند. خوشه‌ها در ربع دوم، همچنان منسجم هستند اما از حالت مرکزیت درآمده و هرکدام بخش‌های تخصصی کوچک‌تری از حوزه موردپژوهش را نمایش می‌دهند. در ربع سوم خوشه‌ها ریزش می‌کنند؛ خوشه‌های این ربع، بخش‌های نوظهور و یا قابل‌زوال شبکه هستند و سرانجام، ربع چهارم، حاوی خوشه‌هایی است که هنوز به بلوغ نرسیده‌اند اما پتانسیل آن‌را دارند که به بخش‌های اصلی تبدیل شوند (ملسر و دیگران، ۲۰۱۵؛ خاصه[1] و دیگران، ۲۰۱۷).



نمودار ۱: نمودار راهبردی حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به نمودار راهبردی، ربع اول بانکداری بدون ربا(۳)، فقه معاملات بانکی(۴)، اقتصاد اسلامی و نظریه‌پردازی(۶)، موضوع اصلی این بازه زمانی است. این خوشه‌ها منسجم بوده و در حوزه موردپژوهش مرکزیت دارند و بر بخش بزرگی از شبکه تمرکز دارند. خوشه‌های ربع دوم از لحاظ اهمیت و تأثیر در حوزه مورد پژوهش، در مرتبه پایین‌تری نسبت به خوشه‌های ربع اول قرار گرفته است. این خوشه‌ها، همچنان منسجم است اما از حالت مرکزیت درآمده و بخش تخصصی کوچک‌تری از حوزه مورد پژوهش را نمایش می‌دهند. در این پژوهش هیچ خوشه‌ای در این بخش قرارنگرفته است. خوشه‌های توسعه و اقتصاد دیجیتال(۵)، عدالت اقتصادی و توزیع ثروت(۷)، نظام مالی و حکمرانی اقتصادی(۸)، بحران مالی و بانکداری اسلامی(۹)، سیاست پولی و کنترل تورم(۱۰)، عقود مشارکتی در

1 Khasseh

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

بانکداری(۱۱)، بخش‌های نوظهور یا قابل‌زوال شبکه هستند. ربع چهارم، خوشه‌هایی که هنوز به بلوغ نرسیده‌اند اما پتانسیل آن‌را دارند که به بخش‌های اصلی تبدیل شوند را نمایش می‌دهد که در این پژوهش خوشه الگوی پیشرفت اسلامی(۱)، تأمین مالی اسلامی(۲)، در این بخش قرار گرفته است. نمودار راهبردی و تحلیل خوشه‌ها بازتاب‌دهنده پیچیدگی و گستردگی مطالعات این حوزه هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

ربع اول نمودار راهبردی حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی شامل خوشه‌های بانکداری بدون ربا(۳)، فقه معاملات بانکی(۴) و اقتصاد اسلامی و نظریه‌پردازی(۶) است که به عنوان هسته اصلی و منسجم این حوزه شناخته می‌شوند. این خوشه‌ها با دارا بودن بالاترین سطوح مرکزیت و تراکم، نقش محوری در ساختار شبکه موضوعی ایفا می‌کنند. خوشه ۶ با مرکزیت ۱٤/۲٦۷ و تراکم ۱/۰۱۹، به عنوان کانون اصلی تعاملات مفهومی، نشان‌دهنده ارتباطات قوی بین مفاهیم نظری اقتصاد اسلامی و نیاز به تولید دانش بومی است. خوشه‌های ۳ و ۴ نیز با مرکزیت ۱۳/۳٦۸ و ۱۲/۳۵۳ و تراکم بیش از ۰/۷، بازتاب‌دهنده تمرکز پژوهش‌ها بر مبانی فقهی و عملیاتی بانکداری اسلامی، از جمله حذف ربا و طراحی مکانیزم‌های مالی مطابق با شریعت هستند. این خوشه‌ها نه تنها از انسجام درونی بالایی برخوردارند، بلکه به دلیل نفوذ در سایر حوزه‌های موضوعی، به عنوان پایه‌های ثابت و تأثیرگذار در تحولات علمی و عملی اقتصاد اسلامی عمل می‌کنند. قرارگیری این سه خوشه در ربع اول، نشانگر بلوغ پژوهشی، غنای ادبیات و اولویت‌گذاری پژوهشگرن بر مبانی نظری و عملیاتی بانکداری و اقتصاد اسلامی در بازه زمانی مورد مطالعه است. خوشه(۳) با وزن ۳۸۸ برای بانکداری اسلامی و ۲۱۲ برای بانکداری بدون ربا، بر چالش‌های عملیاتی مانند مدیریت ریسک، شفافیت و اخلاق در تقابل با بانکداری متعارف تمرکز دارد. خوشه(۴) با مفاهیم کلیدی ربا، مضاربه و مشارکت، پایه‌های فقهی-حقوقی معاملات بانکی را ترسیم می‌کند و نشانگر تلاش برای جایگزینی مکانیزم‌های مبتنی بر شریعت (مانند مرابحه و قرض‌الحسنه) به جای نظام ربوی است. خوشه(۶) با وزن ۴۲۰ برای اقتصاد اسلامی و مفاهیمی مانند روش‌شناسی، مکتب اقتصادی اسلام و نظریه‌پردازی، به عنوان کانون تولید دانش بومی عمل می‌کند و با نقد اقتصاد متعارف و تاکید بر آموزه‌های اسلامی، به دنبال شکل‌دهی به پارادایمی مستقل در علم اقتصاد است. این یافته‌ها همسویی کاملی با نتایج نوبخت (۱۳۹۹) دارد که نشان داد موضوعات غالب پژوهش‌های ایران شامل فقه مالی اسلامی و نظام اقتصادی اسلام است. قرارگیری مفاهیم فقهی در ربع اول تأیید می‌کند که همان‌طور که نوبخت اشاره کرده، تمرکز اصلی همچنان بر مباحث نظری و حقوقی است. همچنین، مرکزیت خوشه بانکداری اسلامی با یافته‌های عاقلی و همکاران (۱۴۰۳) که بانکداری اسلامی را موضوع غالب سال‌های اخیر دانسته‌اند، و مریم و همکاران (۲۰۲۳) که بر محوریت بانکداری در پژوهش‌های منطقه‌ای تأکید داشتند، مطابقت دارد.

ربع دوم نمودار راهبردی حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی، محل قرارگیری خوشه‌هایی است که از نظر تراکم بالا، اما مرکزیت نسبتاً پایین‌تری دارند. این خوشه‌ها نشان‌دهنده موضوعات تخصصی‌تر هستند که اگرچه از نظر پیوندهای مفهومی درون‌خوشه‌ای قوی و منسجم عمل می‌کنند، اما نقش کمرنگ‌تری در اتصال به شبکه کلی پژوهش‌های این حوزه ایفا می‌نمایند. براساس یافته‌ها، هیچ خوشه‌ای در ربع دوم جای نگرفته است که می‌تواند نشانگر

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

این باشد که مرکز غالب پژوهش‌ها بر خوشه‌های اصلی ربع اول که همزمان از انسجام و نفوذ بالایی برخوردارند؛ و نیز، عدم شکل‌گیری زیرحوزه‌های تخصصی مستقل با مرزهای مفهومی مشخص در بازه زمانی مورد بررسی باشد. این وضعیت حاکی از آن است که ادبیات پژوهش در حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی هنوز حول محور موضوعات کلان است و کمتر به سمت موضوعات فرعی یا مفاهیم نوین پیش رفته است. خالی بودن این ربع می‌تواند تأییدی بر ادعای نوبخت (۱۳۹۹) و واحیودی (۲۰۲۳) باشد که به کم‌توجهی به مباحث تخصصی‌تر مانند حسابداری اسلامی یا آموزش مالی اسلامی اشاره کرده‌اند. عدم وجود خوشه‌های توسعه‌یافته اما منزوی نشان می‌دهد که پژوهش‌ها یا در هسته اصلی فقهی-بانکی متمرکز شده‌اند یا در بخش نوظهور قرار دارند و هنوز شاخه‌های تخصصی مستقل شکل نگرفته است.

ربع سوم نمودار راهبردی حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی، خوشه‌های توسعه و اقتصاد دیجیتال(۵)، عدالت اقتصادی و توزیع ثروت(۷)، نظام مالی و حکمرانی اقتصادی(۸)، بحران مالی و بانکداری اسلامی(۹)، سیاست پولی و کنترل تورم(۱۰) و عقود مشارکتی در بانکداری(۱۱) را دربرمی‌گیرد که با دارا بودن مرکزیت و تراکم پایینتر از میانگین، به عنوان موضوعات نوپا یا در معرض ریزش شناسایی می‌شوند. این خوشه‌ها اگرچه حاوی مفاهیم مهمی مانند عدالت اقتصادی، اقتصاد دیجیتال یا بحران مالی هستند، اما به دلیل تراکم پایین و نفوذ محدود در شبکه پژوهشی، نتوانسته‌اند جایگاه پایدار یا ارتباط معناداری با جریان اصلی پژوهش‌های این حوزه برقرار کنند. برای مثال، خوشه(۱۱)، علیرغم سابقه طولانی در بانکداری اسلامی، به دلیل تمرکز محدود بر مکانیزم‌های سنتی و عدم پیوند با مفاهیم نوین (مانند فناوری مالی)، در حاشیه قرار گرفته است. از سوی دیگر، خوشه‌هایی مانند توسعه دیجیتال(۵) یا سیاست پولی(۱۰)، با وجود تراکم نسبی بالاتر، به دلیل مرکزیت ضعیف، نشانگر شکاف بین مباحث نوظهور و گفتمان غالب حوزه هستند. قرارگیری این خوشه‌ها در ربع سوم، از یکسو فرصتی برای تقویت پژوهش‌های میان‌رشته‌ای (مانند تلفیق فقه با اقتصاد دیجیتال) و از سوی دیگر هشداری درباره کمرنگ شدن مفاهیم کلیدی (مانند عدالت اقتصادی) در صورت عدم تولید ادبیات منسجم و هدفمند است. خوشه‌های این بخش، موضوعات نوپا یا میان‌رشته‌ای حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی را نمایندگی می‌کنند. این خوشه‌ها در مجموع، گستره وسیعی از چالش‌های ساختاری، از دیجیتالی‌سازی تا بحران‌های مالی، را پوشش می‌دهند، اما وزن‌های نسبتاً پایین و پراکندگی مفاهیم، لزوم تقویت پژوهش‌های کاربردی و یکپارچه‌سازی آن‌ها با مبانی نظری خوشه‌های اصلی را آشکار می‌سازد. قرارگیری خوشه توسعه و اقتصاد دیجیتال در این ربع یعنی ناحیه نوظهور، شکافی را که مریم و همکاران (۲۰۲۳) شناسایی کردند یعنی غفلت از فناوری مالی شریعت، تأیید می‌کند؛ به این معنی که اگرچه مباحث دیجیتال وجود دارند که این همسو با بایونی و روحمانا (۲۰۲۰) است، اما هنوز به جریان اصلی و هسته مرکزی نپیوسته‌اند. همچنین حضور مفاهیمی مانند عدالت اقتصادی و پیوندهای اخلاقی در این بخش، با یافته‌های داسریل و همکاران (۲۰۲۴) و میراژ و اولو (۲۰۲۴) در خصوص ظهور مفاهیم اقتصاد اخلاقی و تأمین مالی اجتماعی همخوانی دارد، اما نشان می‌دهد این مفاهیم هنوز در پایگاه ISC به بلوغ و مرکزیت کامل نرسیده‌اند. یافته‌های لادا و همکاران (۲۰۲۳) در خصوص نوظهور بودن ادغام پایداری و اقتصاد اسلامی نیز با جایگاه این خوشه‌ها در ربع سوم قابل تبیین است.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

ربع چهارم نمودار راهبردی حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی، خوشه‌های الگوی پیشرفت اسلامی(۱) و تأمین مالی اسلامی(۲) را شامل می‌شود که با دارا بودن مرکزیت بالاتر اما تراکم پایینتر از میانگین، به عنوان موضوعات امیدبخش شناسایی می‌شوند. این خوشه‌ها اگرچه از نظر نفوذ در شبکه پژوهشی و ارتباط با سایر مفاهیم قابلیت تأثیرگذاری دارند، اما به دلیل ضعف در انسجام درونی، هنوز به بلوغ ساختاری نرسیده‌اند. این دو خوشه در ربع چهارم، پتانسیل تبدیل شدن به هسته‌های آینده حوزه را دارند، مشروط بر تقویت همگرایی درونی از طریق تولید پژوهش‌های عمیق‌تر، توسعه چارچوب‌های نظری یکپارچه و ایجاد پیوندهای قوی‌تر با خوشه‌های اصلی. این امر می‌تواند زمینه‌ساز تحولاتی مانند تدوین الگوی پیشرفت اسلامی جامع یا نظام‌مندسازی ابزارهای تأمین مالی اسلامی در آینده باشد. خوشه(۱) با مفاهیمی مانند اقتصاد مقاومتی، الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و امنیت ملی، در پی تلفیق آموزه‌های اسلامی با الزامات توسعه پایدار در چارچوب جغرافیای سیاسی ایران است. مفاهیمی چون تحریم و اقتصاد سیاسی نشانگر تمرکز ویژه این خوشه بر چالش‌های ژئواکونومیک و لزوم طراحی الگوهای تاب‌آور در برابر فشارهای خارجی است. خوشه(۲) با محوریت تأمین مالی اسلامی و صکوک، به دنبال نظام‌بندی ابزارهای مالی شرعی مانند زکات، خمس و وقف در کنار مکانیزم‌های نوینی مانند مهندسی مالی است. مفاهیمی چون مالیات‌های اسلامی و گزارشگری مالی اسلامی، حاکی از تلاش برای ایجاد چارچوب‌های نظارتی همسو با اصول شریعت است. با این حال، پراکندگی نسبی مفاهیم در هر دو خوشه مانند حضور همزمان فرهنگ و امنیت در خوشه(۱) یا دولت اسلامی و مسئولیت اجتماعی در خوشه(۲)، نشانگر چالش تدوین پارادایم‌های یکپارچه است. این خوشه‌ها اگرچه از نظر مرکزیت موضوعات امیدبخش محسوب می‌شوند، اما نیازمند تقویت انسجام درونی از طریق تعمیق پیوندهای مفهومی و تولید ادبیات پژوهشی هدفمند برای تبدیل شدن به هسته‌های آینده حوزه هستند. شناسایی خوشه تأمین مالی اسلامی به عنوان یک حوزه امیدبخش و رو به رشد، با پژوهش کومارا و نوگراها (۲۰۲۴) که این حوزه را بخشی پویا در بازارهای جهانی معرفی کردند، همسویی دارد. با این حال، تفاوت ماهوی در خوشه الگوی پیشرفت اسلامی و اقتصاد مقاومتی(۱) مشاهده می‌شود که برخلاف مطالعات بین‌المللی مانند هندوکو (۲۰۲۰) که بر گردشگری حلال تمرکز دارند، نشان‌دهنده بومی‌سازی پژوهش‌ها در ایران و تمرکز بر چالش‌های اقتصاد سیاسی و تحریم است. همچنین تأکید بر ابزارهای مالی در این ربع، با نیازسنجی واحیودی (۲۰۲۳) برای پژوهش‌های آتی در حوزه آموزش مالی زکات و وقف هم‌پوشانی دارد، چرا که نشان می‌دهد این مباحث پتانسیل بالایی برای تبدیل شدن به جریان اصلی دارند.

حوزه اقتصاد و بانکداری اسلامی بازتاب‌دهنده تعامل پویای مبانی نظری، فقهی و عملیاتی است. نتایج این پژوهش ضمن تأیید غلبه رویکرد فقهی-حقوقی مطرح شده در پیشینه (نوبخت، ۱۳۹۹؛ عاقلی و همکاران، ۱۴۰۳)، نشان می‌دهد که بر خلاف جریان بین‌المللی که به سرعت به سمت فناوری‌های مالی و پایداری حرکت کرده است (مریم و همکاران، ۲۰۲۳؛ احمد و همکاران، ۲۰۲۴)، در پژوهش‌های پایگاه ISC، موضوعاتی نظیر اقتصاد دیجیتال و پایداری همچنان در ربع سوم نوظهور قرار دارند. این امر لزوم بازنگری در سیاست‌های پژوهشی برای تقویت جنبه‌های فنی و فناورانه و حرکت از مباحث صرفاً نظری به سمت کاربردهای نوین (همسو با بایونی و روحمانا، ۲۰۲۰) را برجسته می‌سازد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

منابع

۱. احمدی، حمید؛ حسین پور، مهدی (۱۴۰۴). ترسیم ساختار مفهومی حوزهٔ دانش کارآفرینی در ایران: تحلیل هم واژگانی. پژوهش‌نامه علم سنجی، ۱۱(۱)، ۲۳۴-۲۱۳. doi: 10.22070/rsci.2024.18889.1721

۲. رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز (۱۴۰۳). تحلیل موضوعی و ترسیم نقشه علمی پژوهش‌های مرتبط با حوزه اقتصاد مقاومتی. *پژوهش های راهبردی مسائل اجتماعی*، ۱۴(۱)، ۱-۳۴. https://doi.org/10.22108/srspi.2025.143686.2062

۳. رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز و خاصه، علی‌اکبر (۱۴۰۳). تحلیلی بر پژوهش‌های حوزه سواد در ایران: ساختار مفهومی سواد در نمایه استنادی علوم ایران. *کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۲۷(۴)، ۲۲۰-۱۹۵*. doi: 10.30481/lis.2024.474041.2189

۴. رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز و شرفی، ناهید (۱۴۰۰). شناسایی و تحلیل ساختار دانشی مطالعات آموزش عالی ایران بر اساس تحلیل شبکه هم‌واژگانی مقالات در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام. *مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، ۱۲(۲۴)، ۳۳۱-۳۱۳*. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.25382241.1400.12.24.12.4

۵. رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز؛ امینی‌نیا، یوسف؛ دانش، فرشید (۱۳۹۹). شناسایی مفاهیم نوظهور و کشف ساختار دانش حوزهٔ سردردهای ضربان‌دار. *مدیریت اطلاعات سلامت*، ۱۷(۴): ۱۰-۱. https://doi.org/10.22122/him.v17i4.4132

۶. رحیمی، صالح؛ سهیلی، فرامرز؛ یزدانبخش، کامران (۱۴۰۳). تحلیل روندهای موضوعی پژوهش‌های مرتبط با تصمیم‌گیری در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام: یک مطالعه کتابسنجی. تصمیم‌گیری و تحقیق در عملیات، ۹(۴)، ۱۰۹۹-۱۱۱۲. https://doi.org/10.22105/dmor.2025.496852.1901

۷. سبحانی، حسن بشارتی، بشری (۱۳۹۷). تأملی در چیستی اقتصاد اسلامی و نسبت آن با تئوری‌های اقتصادی. *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۷(۲۲)، ۲۰۸-۱۸۱. https://mieaoi.ir/article-1-609-fa.html

۸. عاقلی، لطفعلی (۱۴۰۲). عوامل کاهش گرایش به اقتصاد اسلامی در ایران. *اقتصاد و بانکداری اسلامی*، ۱۲(۴۲)، ۵۲-۳۵. https://mieaoi.ir/article-1-1418-fa.html

۹. عاقلی، میثم؛ محبی کندسری، اسماعیل؛ یوسفی، فهیمه؛ مسلمی کویری، مینا (۱۴۰۳). رویکرد علم سنجی به مطالعات بانکداری اسلامی، *پژوهش های بازاریابی اسلامی*، (زودآیند). https://imr.yazd.iau.ir/article_710116.html

۱۰.نوبخت، یونس (۱۳۹۹). مطالعه علم‌سنجی رساله‌های حوزه اقتصاد اسلامی در ایران. *مجله علم سنجی کاسپین*، ۷(۲)، ۵۴-۶۳. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.24234710.1399.7.2.6.0

11. Ahmed, M., Ahmed, F., & Hussainey, K. (2024). Co-word and bibliometric analysis of the sustainability reporting in Islamic banks. In The Emerald Handbook of Ethical Finance and Corporate Social Responsibility: A Framework for Sustainable Development, (pp. 95-112). Emerald Publishing Limited. http://dx.doi.org/10.1108/978-1-80455-406-720241005
12. Akhtyamova, N., Panasyuk, M., & Azitov, R. (2015). The distinctive features of teaching of Islamic economics: Philosophy, principles and practice. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *191*, 2334-2338. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.707
13. Apriantoro, M. S., Mawarti, A. A., & Puspa, F. N. (2025). Mapping the Landscape of Risk Management in Islamic Banking: A Bibliometric Exploration. *TEM Journal,* 14(1), 399-408. https://doi.org/10.18421/TEM141-35

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

14. Asutay, M., 2007. Conceptualization of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance: examining the overpowering of homoislamicus by homoeconomicus. *IIUM J. Econ. Manag,* 15 (2), 167–195. https://ideas.repec.org/a/ije/journl/v15y2007i2p167-176.html
15. Bayuny, A. F. R., & Rohmana, Y. (2022). Bibliometric Computational Mapping Analysis of Publications on Financial Technology in Islamic Capital Market. *Review of Islamic Economics and Finance*, 5(2), 93-110. https://ejournal.upi.edu/index.php/rief/index
16. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Merrouche, O., (2013). Islamic vs. conventional banking: business model, efficiency and stability. *J. Bank. Financ*. 37 (2), 433–447. https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.016
17. Belabes, A., Belouafi, A., & Daoudi, M. (2015). Designing islamic finance programmes in a competitive educational space: the islamic economics institute experiment. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, 639-643. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.300
18. Dasril, Y. B., Arinsandy, Y., & Salahuddin, S. N. B. (2024). Islamic Economic and Banking: A Scientrometric Analysis of Publications During 1989-July 2023. *Al-Intaj: Jurnal Ekonomi dan Perbankan Syariah*, 9(2), 204-228. http://dx.doi.org/10.29300/aij.v9i2.2482
19. Ey. (2016). World Islamic banking competitiveness report 2016. Technical report. Ernst & Young - Middle East and North Africa. https://ceif.iba.edu.pk/pdf/EY-WorldIslamicBankingCompetitivenessReport2016.pdf
20. Ghlamallah, E., Alexakis, C., Dowling, M., & Piepenbrink, A. (2021). The topics of Islamic economics and finance research. *International Review of Economics & Finance*, 75, 145-160. https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.04.006
21. Handoko, L. H. (2020). Bibliometric analysis and visualization of Islamic economics and finance articles indexed in Scopus by Indonesian authors. *Science Editing,* 7(2), 169-176. https://doi.org/10.6087/kcse.213
22. Hasan, M., Dridi, J., (2010). Put to the test: Islamic banks were more resilient than conventional banks during the global financial crisis. *Financ. Dev*. 47 (4), 46. https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/12/pdf/hasan.pdf
23. ICD, 2022. ICD Refinitiv IFDI Report (Report No. 1582). Retrieved from https://icd-ps.org/uploads/files/ICD%20Refinitiv%20ifdi-report-20221669878247_1582.pdf
24. Khasseh, A., Soheili, F., Sharif moghaddam, H., Mousavi chelak, A. (2017). Intellectual structure of knowledge of imetrics: A co- word analysis. *Information processing & management*, 53(3): 705-720. https://doi.org/10.1016/j.ipm.2017.02.001
25. Kumara, G. K., & Nugraha, N. (2024). Bibliometric Analysis of Islamic Finance: Mapping Growth and Research Trends. Share: *Journal Ekonomi dan Keuangan Islam*, 13(2), 438-468. https://jurnal.ar-raniry.ac. id/index. php/ Share/article/view/21905

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]

26. Lada, S., Chekima, B., Ansar, R., Abdul Jalil, M. I., Fook, L. M., Geetha, C., Bouteraa, M., & Abdul Karim, M. R. (2023). Islamic Economy and Sustainability: A Bibliometric Analysis Using R. *Sustainability,* 15(6), 5174. https://doi.org/10.3390/su15065174
27. Li, Y., Chen, Y., & Wang, Q. (2021). Evolution and diffusion of information literacy topics. *Scientometrics*, 126(5), 4195-4224. https: //doi.org/10.1007/s11192-021-03925-y
28. Liu, X., & Liu, Z. (2019). Knowledge Engineering Research Topic Mining Based on Co-word Analysis. *In SEKE*. Pittsburgh, USA: KSI Research Inc; 650-777. DOI: 10.18293/SEKE2019-047
29. Maryam, S., Alfida, A. & Rianti, F. (2023). A Scientometrics Analysis of Publication Mapping in Sharia Economics and Finance in Indonesia and Malaysia. *International Journal of Information Science and Management (IJISM)*, 21(2), 1-18. https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20088302.2023.21.2.1.3
30. Melcer, E., Nguyen, T. H. D., Chen, Z., Canossa, A., El-Nasr, M. S., & Isbister, K. (2015). Games research today: Analyzing the academic landscape 2000-2014. In Proceedings of the 10th International Conference on the Foundations of Digital Games, At Pacific Grove, CA, USA https: //adk. elsevierpure. com/en/publications/games-research-today-analyzing-the-academic-landscape-2000-2014
31. Mi'raj, D.A., & Ulev, S. (2024), A bibliometric review of Islamic economics and finance bibliometric papers: an overview of the future of Islamic economics and finance, *Qualitative Research in Financial Markets,* 16(5), 993-1035. https://doi.org/10.1108/QRFM-03-2023-0068
32. Park H, Kim H, Park H. (2021). A scientometric study of digital literacy, ICT literacy, information literacy, and media literacy. *J Data Inform Sci*; 6(2), 116–138. DOI: https: //doi.org/10.2478/jdis-2021-0001
33. Saleem, A., Zahid, R. A., & Sagi, J. (2025). Differential impact of adopting Islamic banking: A quasi-experimental approach. *Research in International Business and Finance*, 102793. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2025.102793
34. Shollapur, M.R., Hulagabali S. C., Kolle S R. (2023). Global Research on Financial Literacy: A Bibliometric Analysis. *Journal of Library & Information Technology*, 43(3), 157-163. DOI: 10.14429/djlit.43.3.18436
35. Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538.
36. Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2009). How to normalize cooccurrence data? An analysis of some well-known similarity measures. J*ournal of the American Society for Information Science and Technology*, 60, 1635–1651.
37. Wahyudi, R., Handayani, L., Nuryana, Z., & Riduwan, R. (2023). Mapping the field of Islamic banking and finance education: A bibliometric analysis and future research agenda. *Journal of Education and Learning (EduLearn),* 17(4), 710-718. https://doi.org/10.11591/edulearn.v17i4.20947
38. Wu, K.; Xi, Y.; Liao, x. (2013). Analysis on current research of supernetwork through knowledge mapping method. Knowledge science, engineering and management: 6th international conference, *ksem*, 538-549. https: //doi. org/10. 1007/978-3-642-39787-5_45

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-08]